JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Berg, Päivi; Kokkonen, Marja

Title: "Ei tehdä mitään numeroo" : heteronormatiivisuus ja sukupuolen moninaisuus liikunnanopettajien puhetavoissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista oppilaista

Year: 2020

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © 2020 Kirjoittajat

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Berg, P., & Kokkonen, M. (2020). "Ei tehdä mitään numeroo" : heteronormatiivisuus ja sukupuolen moninaisuus liikunnanopettajien puhetavoissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista oppilaista. Kasvatus, 51(3), 343-355.

PÄIVI BERG – MARJA KOKKONEN

”Ei tehdä mitään numeroo”: Heteronormatiivisuus ja sukupuolen moninaisuus liikunnanopettajien puhetavoissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista oppilaista

Tutkimme tässä artikkelissa liikunnanopettajien puhetapoja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista oppilaista koululiikunnassa. Aineisto koostuu kymmenen opettajan haastatteluaineistosta sekä 105 opettajan verkkokyselyaineistosta. Analysoimme laadullisella sisällönanalyysilla puhetavoista heteronormatiivisuuta sekä sukupuolen moninaisuutta. Hallitsevan puhetavan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden ja opetuskäytäntöjen näkökulmasta muodostavat sukupuolitetut käytännöt, joita liikunnanopettajat haastavat pyrkimällä ei-sukupuolittavaan kielenkäyttöön ja ryhmäjakojen ylityksiin. Parhaiksi tavoiksi edistää seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa liikuntatunneilla liikunnanopettajat näkevät oppilaiden asenteisiin vaikuttamisen, ”suvaitsevaisuuden” sekä yhdenvertaisen kohtelun ”numeroa tekemättä”. Näihin tavoitteisiin liikunnanopettajat pyrkivät yksilöllisyydellä ja sukupuolineutraaliudella. Katsomme tasa-arvon, yhdenvertaisuuden ja sukupuolitietoisuuden käsittelyn olevan tärkeää opettajien koulutuksessa jatkossakin.

Asiasanat: heteronormatiivisuus, koululiikunta, liikunnanopettajat, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt, tasa-arvo, yhdenvertaisuus

Johdanto

Pohjoismaissa suhtautuminen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin on hyväksyvää (Kjaran & Lehtonen 2018). Suomessa seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuva syrjintä on kuitenkin arvioitu EU-jäsenmaiden keskiarvoa yleisemmäksi (Syrjintä

Suomessa: Tietoraportti 2014, 5). Sukupuolivähemmistöihin lukeutuvat trans- ja intersukupuoliset sekä sukupuoliristiriitaa kokevat ihmiset (Seta ry. 2019). Seksuaalivähemmistöön kuuluva puolestaan voi olla esimerkiksi lesbo, homo, biseksuaali, aseksuaali, panseksuaali tai queer (ks. esim. Kokkonen 2015). Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuteen lukeutuvat kaikki mahdolliset, niin heteroseksuaaliset kuin ei-heteroseksuaalisetkin, tavat määritellä seksuaalista suuntautumista (Lehtonen 2012).

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaa koskeva yhteiskunnallinen kehitys näkyy Suomessa esimerkiksi tasa-arvolain (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986) ja yhdenvertaisuuslain (2014) päivityksissä. Tasa-arvon tavoite ja laaja yhdenvertaisuusperiaate ohjaavat myös perusopetuksen kehittämistä (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 16). Maassamme ei-heteroseksuaalisia yläkoululaisia ja lukiolaisia kiusataan kuitenkin hetero-oppilaita useammin (esim. Kurki-Kangas, Marttunen, Fröjd & Kaltiala-Heino 2019). Kiusaajat ovat yleensä muita oppilaita, mutta myös kouluhenkilökunnan on koettu kiusaavan tai hiljaisesti hyväksyvän kiusaamisen (esim. Huotari, Törmä & Tuokkola 2011).

Liikunta on oppiaine, johon lähes poikkeuksetta osallistuvat kaikki oppivelvollisuusikäiset. Suomessa se on etenkin peruskouluissa järjestetty muista Pohjoismaista poiketen pääsääntöisesti oppilaiden virallisen sukupuolen mukaan eriytetyissä ”tyttö- ja poikaryhmissä” (Palomäki & Heikinaro-Johansson 2011, 81), joissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen on aiemmin raportoitu kokevan syrjintää (Huotari ym. 2011; Kokkonen 2012; Lehtonen 2003). Tutkimustietoa siitä, miten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt kouluissa huomioidaan, ei lakien sekä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (POPS) päivitysten jälkeen vielä ole. Myös koulutustutkimus sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta on vähäistä. Paikkaamme tätä tietoaukkoa liikuntakasvatuksessa tarkastelemalla liikunnanopettajien puhetapoja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä koululiikunnan käytännöissä sekä liikunnanopettajien esiin nostamia keinoja tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämiseksi liikuntatunneilla.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt koululiikunnan sukupuolijärjestelmässä

Tasa-arvo tarkoittaa Suomen lainsäädännössä kaikkien samanarvoisuutta yksilöinä ja yhteiskunnan jäseninä riippumatta sukupuolesta ja sukupuoli-identiteetistä (Laki naisten ja miesten – – 1986, 7 §). Yhdenvertaisuus taas koskee samanarvoisuutta lain edessä riippumatta

esimerkiksi kansalaisuudesta, kielestä, uskonnosta tai seksuaalisesta suuntautumisesta (Yhdenvertaisuuslaki 2014, 8 §). Vuosiluokkien 1–9 liikunnan opetussuunnitelmassa todetaan, että sen ”avulla edistetään yhdenvertaisuutta, tasa-arvoa ja yhteisöllisyyttä sekä tuetaan kulttuurista moninaisuutta.” (POPS 2014, 433.) Opetussuunnitelman perusteissa sukupuolitietoisuus ja sukupuolen moninaisuus mainitaan (POPS 2014, 18, 28), mutta liikunnan yhteydessä niitä ei käsitellä. Sukupuolitietoinen opetus tarkoittaa opettajan tietoista käsitystä sukupuolesta ja sukupuolen moninaisuudesta, herkkyyttä tunnistaa jokaisen oppilaan yksilöllisyys sekä kykyä tunnistaa ja purkaa sukupuolittavia käytäntöjä (Jääskeläinen ym. 2015, 18, 68). Sukupuolen moninaisuus ”pitää sisällään kaikki sukupuolet ja sukupuoli-identiteetit ja sukupuolen ilmentämisen muodot” (Jääskeläinen ym. 2015, 13).

Aiemmissa tutkimuksissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat oppilaat ovat kokeneet liikuntatunnit ongelmallisiksi ja ahdistaviksi (Alanko 2014; Huotari ym. 2011; Kokkonen 2012; Taavetti 2015) esimerkiksi homottelun ja muun syrjinnän takia (Piedra, Ramírez-Macías, Ries, Rembrandt Rodríguez-Sánchez & Phipps 2016). Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvia oppilaita on jäänyt pois liikuntatunneilta tai pelännyt niihin osallistumista myös liikunnanopettajan syrjivän käyttäytymisen, kuten halveksuvien katseiden tai loukkaavien, seksuaalissävytteisten vitsien takia (Kokkonen 2012). Suomessa ei ole tutkittu liikunnanopettajien kokemuksia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista oppilaista tai opettajien suhtautumista heihin. Lehtonen (2012) on tarkastellut opettajien seksuaalivähemmistöihin liittyviä asenteita, jotka olivat yleisellä tasolla melko myönteisiä, mutta kolmasosa suhtautui kuitenkin kielteisesti ja epätasa-arvoisesti. Useimmat opettajat eivät myöskään olleet kokeneet tarvetta ottaa seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä asioita esille työssään. (Lehtonen 2012, 31.)

Vaikka liikunnanopettajien on kansainvälisissä tutkimuksissa osoitettu olevan tietoisia oppilaiden homofobisesta ja heteroseksistisestä kielenkäytöstä koululiikunnassa, he eivät kuitenkaan aina ole ryhtyneet syrjintää vähentäviin toimiin (Piedra ym. 2016) joko osaamattomuuttaan tai haluttomuuttaan (Jachyra 2016; Morrow & Gill 2003). He ovat ohittaneet tunneillaan esiintyneen sanallisen (O’Connor & Graber 2014) ja fyysisen väkivallan (Jachyra 2016) tai osallistuneet nimittelyyn itsekin (Jachyra 2016). Lisäksi liikunnanopettajaopiskelijoista (O’Brien, Shovelton & Latner 2013; Saraç 2012) ja muista liikunta-alan opiskelijoista huolestuttavan moni suhtautuu seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kielteisesti (White, Oswalt, Wyatt & Peterson 2010).

Nojaudumme teoreettisesti Connellin (1987) sukupuolijärjestyksen (*gender order*) ja sukupuolijärjestelmän (*gender regime*) käsitteisiin. Sukupuolijärjestys tarkoittaa historiallisesti rakentunutta miesten ja naisten välistä valtasuhteiden mallia, joka kuvaa koko yhteiskunnan rakenteita. Sukupuolijärjestelmä taas viittaa sukupuolijärjestyksen ilmenemiseen tietyn instituution käytännöissä (Connell 1987, 98–99). Koululiikunnan käytännöt voidaan siis ymmärtää vallitsevan sukupuolijärjestelmän seuraukseksi (esim. Berg & Lahelma 2010).

Heteronormatiivisuus tarkoittaa normatiivista oletusta ihmisten jakautumisesta kahteen toisilleen vastakkaiseen ja toisiinsa luonnollisesti ja toivotusti vetoa tuntevaan sukupuoleen, naisiin ja miehiin (Alanko 2014, 6). Hetero-oletus on kulttuurinen ja yhteiskunnallinen ajattelumalli, jossa kaikkien ajatellaan olevan heteroita. Tällöin ei-heteroseksuaalisuuden paikka määrittyy vaiettunakin marginaaliseksi yhteisöissä, joissa kaikkien oletetaan olevan heteroseksuaalisia (normatiivinen heteroseksuaalisuus) ja käyttäytyvän normatiivisesti sukupuolen mukaisesti (sukupuolinormatiivisuus) (Lehtonen 2003, 2012).

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslain sekä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden päivitykset ymmärrämme yhteiskunnalliseksi sukupuolijärjestykseen liittyväksi arvopohjaksi. Analysoimme liikunnanopettajien seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevista puhetavoista heteronormatiivisuuden sekä sukupuolen moninaisuuden paikkoja eli seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaa koululiikunnan sukupuolijärjestelmässä.

Heteronormatiivisuuden ja moninaisuuden jäljillä

Tutkimuksen haastattelu- ja kyselyaineistot keräsimme Jyväskylän yliopiston liikuntatieteellisen tiedekunnan tutkimushankkeessa ”Yhdenvertaisuuden edistäminen ja syrjinnän torjuminen urheilussa ja koululiikunnassa: sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen näkökulma (PREACT)” (rahoittaja Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2018–2021). Haastatteluihin osallistui eri puolelta Suomea kymmenen iältään 29–56-vuotiasta (ka. 42,8) heteroseksuaalista liikunnanopettajaa, joilla oli opetuskokemusta alle neljästä vuodesta 29 vuoteen (ka.15,5). Heistä viisi koki itsensä naiseksi ja viisi mieheksi. Yläkoulussa tai lukiossa opetti heistä kahdeksan, lisäksi kaksi opetti myös alakoulussa. Kaikilla haastatelluilla oli kokemusta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien opettamisesta. Osa

haastateltavista tavoitettiin liikunnanopettajien kouluttajana työskentelevän Marja Kokkosen kautta, osa lumipallomenetelmällä, ja muutama otti itse yhteyttä luettuaan tutkimushankkeen käynnistymisestä. Teemahaastattelut kestivät vajaasta tunnista puoleentoista tuntiin. Taustatietoina kysyimme ikää, koettua sukupuolta ja seksuaalista suuntautumista, perhe- ja työtilannetta, valmistumisajankohtaa, tutkintoa sekä mahdollista valmennuskokemusta. Varsinaiset teemat olivat opetuskokemus, sekaryhmä- ja erillisryhmäopetus, sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta koskevat asenteet sekä voimavarat, poliittiset linjaukset ja lait. Litteroituna (Calibri, 11pt, riviväli 1) haastatteluaineistoa oli 258 sivua.

Liikunnanopettajille suunnatun digitaalisen verkkokyselyn (N = 177) avovastauksia (n = 105) sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön kuuluvien opettamiskokemuksista oli antanut 75 itsensä naiseksi ja 28 mieheksi kokenutta liikunnanopettajaa. Kahden opettajan tiedot koetusta sukupuolestaan puuttuivat. Seksuaaliseksi suuntautumisekseen 97 opettajaa ilmoitti ”heteron”, kolme ”enimmäkseen heteron” ja kolme kuului seksuaalivähemmistöihin. Kahden opettajan tiedot puuttuivat. Iältään he olivat 27–62-vuotiaita (ka. 43,7), ja opetuskokemusta heillä oli 1–38 vuotta (ka. 15,3). Enemmistöllä opettajista (61 %) oli tietääkseen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia oppilaita. Vastausten pituus vaihteli lauseen mittaisista sivun mittaisiin (Calibri, 11pt, riviväli 1). Yhteensä tekstiä oli 11 sivua. Avovastauksissa (A) ilmeneviä puhetapoja täydensimme haastatteluaineistolla (H).

Koodasimme analyysia varten aineistosta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä käsittelevät kohdat: liikunnanopettajien (LO) suhtautuminen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvät opetuskokemukset, liikuntatuntien käytännöt, joiden yhteydessä puhuttiin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä, sekä keinot, joilla koululiikunnan tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta voitaisiin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kannalta parantaa. Jatkoimme aineistolähtöisellä laadullisella sisällönanalyysilla lukemalla aineistoa vallitsevien ja haastavien puhetapojen näkökulmasta. Jäljittämme yhtäältä heteronormatiivisten puhetapojen sekä toisaalta sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen liittyvien puhetapojen paikkaa koululiikunnan sukupuolijärjestelmässä. Aineistossa on epistemologisesti kyse opettajien ilmaisemista ideaaleista – käytössämme ei ole havainnointiaineistoa liikuntatunneilta (vrt. Berg 2010; Jachyra 2016; Larsson, Quennerstedt & Öhman 2014). Tarkastelemme tässä artikkelissa aluksi taustoittavasti koululiikunnan konteksteja, joiden yhteydessä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä puhuminen aktivoitui aineistoissa, sekä tilanteita, joissa haastetaan

vallitsevia käytäntöjä. Tämän jälkeen selvitämme, näkevätkö opettajat tarvetta käytäntöjen muuttamiselle ja miten he ovat pyrkineet ratkaisemaan tilanteita.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt koululiikunnan käytännöissä

Aiemmissa tutkimuksissa on esitetty liikuntatuntien opetuksen ja sisältöjen vahvistavan heteroseksuaalisuuden asemaa normaalina ja ihanteellisena (ks. Kokkonen 2017). Suomessa etenkin yläkoulun liikunnanopetus on aiemmin pääsääntöisesti eriytetty virallisen sukupuolen mukaisiin ryhmiin, joita opettaa samaa sukupuolta oleva opettaja (Berg 2010; Palomäki & Heikinaro-Johansson 2011). Nykyisin opettajilla on melko vapaat kädet liikunnanopetuksen sisältöihin ja toteutukseen. Liikunnassa POPS (2014) keskittyy tiettyjen taitojen oppimiseen, ei lajeihin. Uinti, vesiliikunta mukaan lukien, on kuitenkin nähty kansalaistaidoksi, joka kuuluu edelleen opetuksen sisältöihin. Lisäksi on opetettu ja edelleen opetetaan paritansseja, myös lukiossa. Yleisimmät haastatteluissa ja kyselyvastauksissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhteydessä esitetyt liikuntatuntien esimerkkitilanteet tai käytännöt liittyivätkin paritansseihin, pukuhuoneisiin tai wc-tiloihin sekä koululiikunnan uintitunteihin. Nämä ovat samalla sellaisia koululiikunnan tilanteita, joissa kaksinapainen sukupuolijärjestys tulee näkyväksi.

Verkkokyselyn avovastauksissa kahdeksan opettajaa kertoi, että paritansseissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat oppilaat, joskus muutkin oppilaat, ovat saaneet päättää, tanssivatko he ”tytön” vai ”pojan” roolissa. Kuusi kyselyyn vastanneista toi esiin, että esimerkiksi vanhojen tansseissa on voitu muodostaa samaa sukupuolta olevia pareja, yleensä tyttöpareja. Vain muutamassa tapauksessa ”on ollut sekä tyttö- että poikapareja”. Samantyyppisiä esimerkkejä kertoivat haastatellut liikunnanopettajat. Hekin ovat pyrkineet mahdollistamaan tilanteita, joissa sukupuolijärjestystä voidaan kyseenalaistaa. Avoimen keskustelun lisäksi muiden oppilaiden suhtautumisella on liikunnanopettajien mukaan suuri merkitys.

Transoppilaisiin liittyvänä ”haasteena” pidettiin sitä, kuinka ”paritanssien kohdalla parityöskentelyssä jouduttiin välillä puolikiusallisiin tilanteisiin” (LO 1, mies, A). Muiden oppilaiden haluttomuudesta tanssia transsukupuolisen oppilaan kanssa kuulimme myös haastattelussa: ” […] tytöt, kyl siel näki, et ihan muutamat laitto käden hihaan ja ei sit mielellään koskenut tai näin, et meil on ollu tämmösii perinteisii paritanssei vähän niinku

vanhoi tansseja, ni joo oli sellasta ja ehkä vähän sellast naureskeluu tai supinaa” (LO 2, mies, H).

Liikunnanopettajat eivät sinänsä kyseenalaistaneet paritanssien opetusta. Jotkut heistä kertoivat miettineensä muunsukupuolisten kannalta käytäntöjä, joissa oppilaita erotellaan sukupuolen mukaan:

> […] välillä päässä käy se ajatus, että jos täällä on nyt joku muunsukupuolinen, niin mites se nyt mieltää tän. Mutta se, että on olemassa muunsukupuolisiakin, niin se ei mun mielestä voi kieltää sitä, että ei voi puhua naisista ja miehistä. Ja tilanteissa, missä nyt erotellaan tyttöjä ja poikia koulussa, niin ehkä pitäis tarjota sitten siinä ääneen myöskin se muu, tai muunsukupuolisia, että jos käyttää sellasia. Mutta ei sellasia tilanteita mulla juuri muualla oo nyt tullu kun se vanhojen tanssijuttu. (LO 3, nainen, H)

Edellisessä esimerkissä vuorottelevat normatiivisuus ja tiedostavuus. Liikunnanopettaja kuvaa miettineensä pojan/miehen ja tytön/naisen ”paikkaa” paritansseissa, muttei näe muunsukupuolisuuden kategorian voivan ”kieltää” sukupuolinormatiivista jakoa. Kaksinapaisen sukupuolikategorian ulkopuolelle jäävät näyttäytyvät poikkeuksina, jotka olisi huomioitava mutta jotka eivät voi haastaa perinteistä sukupuolijärjestystä ja -järjestelmää.

Trans- tai muunsukupuolisen oppilaan on valittava joko tyttöjen tai poikien pukuhuone, ellei hän vaihda vaatteita wc:ssä tai ”erillisessä pukukopissa”, mikä saattaa herättää vain enemmän huomiota (myös Devís-Devís, Pereira-García, López-Cañada, Pérez-Samaniego & Fuentes-Miguel 2018). Verkkokyselyssä 12 liikunnanopettajaa mainitsee pukuhuonekäytäntöihin liittyviä tilanteita. Muutama on järjestänyt erillisen pukeutumistilan. Useammasta pukuhuoneiden jaottelu toisin on ”haastavaa” tai ”pukeutumisessa/peseytymisessä on haastetta” varsinkin muiden oppilaiden kannalta: ”Puku- ja peseytymistilojen järjestäminen mietityttää, jos ei voi olla sen sukupuolen pukuhuoneessa, johon muut opiskelijat mieltävät henkilön kuuluvan” (LO 5, nainen, A). Toinen opettaja kuvasi, kuinka ”pukuhuoneissa pojat välillä olivat ihmeissään, kun ex-tyttö halusi tulla vaihtamaan vaatteet samaan pukuhuoneeseen” (LO 6, mies, A). Kuulimme haastattelussa samanlaisesta tilanteesta, jota liikunnanopettaja piti erityisen hankalana siksi, etteivät oppilaan vanhemmat ”leimaamisen pelossa” halunneet oppilaan transsukupuolisuudesta keskusteltavan koulussa muiden oppilaiden ja näiden vanhempien kanssa.

Pukuhuonekäytäntöjen yhteydessä tuotiin ajoittain esiin uintitunnit ja niiden ongelmallinen sukupuolitettujen tilojen käyttö. Muutamat liikunnanopettajista toivat esiin, että trans- tai muunsukupuoliselle oppilaalle oli annettu mahdollisuus suorittaa koulu-uinti vapaa-ajallaan:

”Eivät suostu tulemaan uimaan luokan kanssa eivätkä käy vapaa-ajallakaan uimassa, vaikka uinnin voisi suorittaa silloinkin” (LO 7, nainen, A). Toinen liikunnanopettaja kertoi uimaopetusta edelleen annettavan erillisryhmissä. Hänen mukaansa: ”Mahdolliset muunsukupuoliset oppilaat saavat valita kumpaan ryhmään tulevat. Ainoa esimerkkini ei tosin tästä mahdollisuudesta huolimatta ikinä tullut uimaan” (LO 8, nainen, A). Nämä menettelyt eivät kuitenkaan poista uimahallien sukupuolitettuja tiloja, kuten yksi avokysymykseen vastanneista liikunnanopettajista mainitsi.

Jotkut haastateltavista olivat havainneet trans- tai muunsukupuolisten oppilaiden voineen ylittää joitain sukupuolitettuja tilakäytäntöjä esimerkiksi osallistumalla koetun sukupuolen mukaiseen liikuntaryhmään tai neuvottelemalla koetun sukupuolen mukaisiin liikuntatiloihin pääsystä. Verkkokyselyssä 11 virallisen sukupuolen mukaisia erillisryhmiä opettavaa opettajaa kirjoitti ryhmän vaihdoista. Vain muutamassa tapauksessa ”poika” oli vaihtanut ”tyttöjen” ryhmään:

> […] Ymmärrän, että kynnys vaihtaa ryhmästä toiseen on joka tapauksessa useimmille suuri, vaikka siihen kannustettaisiinkin. Viime vuoden opetin lukiossa, missä sukupuolivähemmistöön kuuluvia oppilaita oli suhteellisen paljon […] ryhmät olivat sekaryhmiä, eikä niissä esiintynyt sen kummempia ongelmia mihinkään suuntaan. Kaikki vaan olivat, eikä sukupuolella ollut opetuksessa juurikaan mitään merkitystä. Välillä toki ei tiedetty mihin pitäisi mennä vaihtamaan vaatteita, kun erityisesti koulun ulkopuolisissa liikuntapaikoissa pukuhuonejako oli tiukka miehet/naiset. […] sukupuolivähemmistöjen kannalta sekaryhmät olisivat ehdottomasti parempi ja tasa-arvoisempi vaihtoehto. (LO 9, nainen, A)

Jotkut mainitsivat edellä siteeratun liikunnanopettajan tavoin pitävänsä sekaryhmiä sopivina sukupuolivähemmistöihin kuuluville. Sekaryhmät eivät kuitenkaan näyttäydy välttämättä avaimena ”suvaitsevuuteen”, johon palaamme seuraavassa alaluvussa:

> […] ryhmässä seksuaalisesti poikkeavat joutuvat usein ilkkumisen kohteeksi ja heitä nöyryytetään monella tavalla, mutta joskus sitä nöyryytystä tapahtuu jo koulun hierarkkisissa rakenteissa. Tavallaan se, että opetetaan sekaryhmissä ei tarkoita, että suvaitsevaisuus olisi parempi, se on enemmänkin kiinni tavasta opettaa ryhmiä […] (LO 10, nainen, A)

Moni kuvasi olleensa ”varpaillaan”, kun jo muodostettuun liikuntaryhmään oli tullut seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluva oppilas. Myös valinnaisryhmissä, joissa oppilaat eivät tunne toisiaan pidemmältä ajalta, opettajat kertoivat kiinnittävänsä oppilaiden toimintaan huomiota ennaltaehkäisevästi ”valmiina puuttumaan herkemmin” (LO 11 ja 12, miehiä, H). Ajoittain liikunnanopettajien puheessa välittyy hetero-oletus: ” […] Mikäli

tunnilla on seksuaalivähemmistöön kuuluva oppilas, huomaan, että puutun herkemmin seksuaalissävytteisiin vitseihin" (LO 13, mies, A). Samalla tullaan kätketysti sanoneeksi, että oletetuissa heteroryhmissä niin sanottuihin "homovitseihin" ei puututa – ilmiö, joka on havaittu aiemmissa tutkimuksissa (esim. Kokkonen 2012, 36, 41; O'Connor & Graber 2014; Piedra ym. 2016).

Viimeinen aineistossa mainittu sukupuolittunut jako oli oppilaan etunimi. Useampi liikunnanopettaja kertoi sukupuolivähemmistöön kuuluvan oppilaan vaihtaneen nimensä joko virallisesti tai epävirallisesti. Opettajat olivat toisinaan huomanneet muiden oppilaiden alkaneen käyttää tätä uutta nimeä, jotkut olivat käyttäneet sitä itsekin. Tämä vaikutti haastavalta, kun oppilas oli tunnettu pidempään toisella nimellä:

> […] oli yks tyttö, jota mä olin opettanu jo vuosia aikasemmin. Ja sitten hän vaihto nimensä. […] hän loukkaantu aivan älyttömästi mulle, kun mä kutsuin vahingossa vanhalla nimellä. Se oli kerrasta poikki, että mä olin heti suvaitsematon kusipää […] se pahotti siitä mielensä. Ei se sitä koskaan sanonu, mutta se tuli selväksi. Ja se oli minun mielestäni erittäin inhimillinen vahinko, kun olin kutsunu sitä tietyllä nimellä jo pitemmän aikaa ja kieltämättä mun oli vaikea mieltää sitä asiaa, mutta ei se voinu näkyä mitenkään sille, koska mulle oli ihan sama, mutta se nimi vaan tuli jostain. […]. (LO 14, mies, H)

"Vanhalla nimellä" kutsumisen haitallisuutta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville oppilaille voidaan tulkita mikroaggressioiden näkökulmasta. Niillä tarkoitetaan lyhyitä arkisia tekoja tai kommentteja, jotka välittävät vähätteleviä viestejä yksilöille heidän ryhmäjäsenyytensä perusteella (Sue 2010, xvi). Toistuvien mikroaggressioiden katsotaan toiseuttavan muutenkin marginalisoituja ryhmiä, vaikka ne olisivatkin epäsuoria tai hyvässä tarkoituksessa tehtyjä, kuten vaikkapa transsukupuoliselle esitetty toteamus, ettei hänen transukupuolisuuttaan voi havaita.

Edellä käsitellyt haasteet – paritanssi, pukuhuonekäytännöt, uintitunnit sekä oppilaan uusi etunimi – ovat liikuntatuntien näkyvimpiä, kaksinapaisen sukupuolijärjestelmän paljastavia tilanteita. Syrjinnästä haastatteluissa puhuttiin muiden oppilaiden seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistamana, ei opettajien toimintana (vrt. Jachyra 2016). Seuraavaksi tarkastelemme sitä, miten koululiikunnan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen liittyvät käytännöt olisi liikunnanopettajien mielestä ratkaistava.

Ei tehdä numeroa

Liikunnanopettajat kuvasivat suhtautumistaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin yleisesti ottaen ”suvaitsevaiseksi”, ja he kertoivat pyrkivänsä opetuksessaan yhdenvertaisuuteen. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ovat opettajien mielestä ”oppilaita/lapsia siinä missä muutkin ja se ei vaikuta millään tavalla mun suhtautumiseen heitä kohtaan”, kuten haastatteluissa hieman eri sanakääntein todettiin. Liikunnanopettajat kuvasivat haastatellun opettajan tavoin, että oppilaita on ”kohdeltava yksilöinä”, jolloin edetään ”tilanteen mukaan” kaikkien oppilaiden kanssa:

> […] en mä ajattele, että mulla pitäis olla mitään semmoista kikkakolmosta tavallaan, että jos mulla on translapsi, niin mun pitää kohdella sitä silleen ja silleen. Nehän tulee aina tilanteina. Silleen tukien ja otetaan asiat ihan luontevina ja pyritään elämään sen tilanteen mukaan ja yritetään helpottaa tavallaan sitä hänen oloaan ja eloaan, että se menisi mahdollisimman kivuttomasti, eikä siitä tulis mitään semmoista ihmeellisempää numeroa. […] ehkä joskus pyytää vähän sivuun, että jutellaanko, että onks jotain nyt erityistä tässä, ja mitä haluaisit tuoda esiin. (LO 16, nainen, H)

Tarkastelemme seuraavaksi sanonnan ”ei tehdä siitä numeroa” merkityksiä puhuttaessa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta koululiikunnan käytännöissä. Sanontaa käytettiin kuudessa haastattelussa sekä neljässä kyselyn avovastauksessa. Sanonta ei automaattisesti tarkoita liikunnanopettajien vähättelevän asiaa, vaan he näkevät kaikkia oppilaita kohdeltavan ”tasapuolisesti, kunnioittavasti ja arvokkaasti” (LO 15, mies, A), ja tätä myös oppilaat ylipäätään opettajien mielestä liikunnanopetukselta odottavat. Lisäksi tällaista kohtelua odotetaan opettajilta perusopetuksen arvoperustassa (POPS 2014, 15–16) oppilaiden oikeutena ainutlaatuisuuteen sekä tasa-arvon tavoitteeseen ja laajaan yhdenvertaisuusperiaatteeseen opetuksessa.

Osassa haastatteluista tuotiin esille muitakin oppilasvähemmistöjä: maahanmuuttajataustaiset, romanit ja uskonnolliset vähemmistöt. Näissä tapauksissa se, ettei asioista ”tehdä numeroa”, liittyi opettajien pyrkimyksiin olla korostamatta ”erilaisuutta”. Eräästä avoimuutta ja keskustelua kannattavasta liikunnanopettajasta asiat hoidetaan hienotunteisesti: ” […] monet kollegat hyvin hienotunteisesti hoitaa niitä, jotka haluais tehdä jollain toisella lailla erilaisuudesta johtuen tai näin, että ei niistä tehdä isoa numeroa mitenkään” (LO 3, nainen, H). Hänen mielestään etenkin ne oppilaat, joilla on ”jotain muista poikkeavaa, erilaista identiteettiä tai jotain muuta”, tarvitsisivat opettajalta tukea, ja heidän kanssaan puhumiseen

pitäisi löytää aikaa. Tulkitsemme opettajien tarkoittavan, että he katsovat kohtelevansa kaikkia oppilaita itsestään selvästi yhdenvertaisesti ja tasa-arvoisesti. Tässä puhetavassa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluminen katsotaan yhdeksi erojen kategoriaksi, jota ei pitäisi nostaa muiden mahdollisten erojen tai erilaisuuksien yläpuolelle. Tällöin tasa-arvo käsitteellistetään samanlaisuudeksi (esim. Nousiainen, Holli, Kantola, Saari & Hart 2013).

Ajoittain ”numeron tekeminen” liittyi siihen, ettei liikunnanopettaja ollut miettinyt asiaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kannalta. Etenkin seksuaalivähemmistöjen yhteydessä opettajat toivat esiin, etteivät he välttämättä tiedä oppilaan seksuaalista suuntautumista eikä sillä ole merkitystä heidän toiminnalleen. Verkkokyselyn avovastauksissa lähes neljäsosa (23 opettajaa) ilmaisi, ettei heillä (tietojensa mukaan) ole kokemusta sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöihin kuuluvan oppilaan opettamisesta. Aiemmissa tutkimuksissa (Larsson ym. 2014; Lehtonen 2003, 2012; Taavetti 2015) on kuvattu koulun heteronormatiivisuutta. Heteroseksuaalisuutta, heteroseksuaalista parisuhdetta ja perhetilannetta ei nähdä samalla tavalla kuin ei-heteroseksuaalisuutta seksuaalisena suuntautumisena, “yksityisasiana”, josta pitäisi vaieta (Lehtonen 2012):

> Lähinnä vanhojen tansseissa on ollut tyttöpareja (seurustelevia pareja), joiden tanssiminen yhdessä on ollut luontevaa, eikä siitä ole tehty sen kummempaa numeroa kuin muidenkaan tanssimisesta. En ymmärrä, miksi seksuaali-identiteettiä pitäisi mitenkään korostaa missään opetuksessa, mihinkään suuntaan. Oppia ja liikkua voi monipuolisesti riippumatta seksuaalisuudesta. (LO 17, nainen, A)

Liikunnanopettajat katsoivat seksuaalisen suuntautumisen ilmaisun koulussa tarpeettomaksi. Toisaalta heteroseksuaalisten opettajien voi olla vaikea nähdä sitä, etteivät he itse tavallisesti salaa omaa suuntautumistaan. Heterous näyttäytyy itsestäänselvyytenä, jolloin se on käytännöissä enemmän esillä, vaikkei sitä varsinaisesti korostettaisikaan. Ei-heterous puolestaan halutaan piilottaa, jolloin se rakentuu yksityisasiaksi. Eräs opettaja kuvaa ”joidenkin kollegoiden” ajattelevan edelleen ”erilaisen” seksuaalisen suuntautumisen olevan sairaus, joten opettajien omilla asenteilla voi olla on suuri vaikutus oppilaan ”koulu-uraan” (LO 18, nainen, A). Moninaisuuden tunnistamisen kyvyttömyydestä kertonee osaltaan myös se, ettei lähes neljäsosa opettajista ollut kyselyvastauksien mukaan tietoisia siitä, että he ovat hyvin todennäköisesti opettaneet vähemmistöihin kuuluvia.

Se, ettei oppilaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuulumisesta ”tehdä numeroa” ja että kaikkia samanaikaisesti kohdellaan ”tasapuolisesti”, kääntyy helposti universaaliuden paradoksiksi. Universaaliuden paradoksia on käytetty monikulttuurisuuden kontekstissa

kuvaamaan universaalin retoriikan seurauksia erojen käsittelyn kannalta (Keskinen 2012, 310–311). Paradoksaalista universaalipuheessa on se, että se ei anna tilaa keskustelulle käytännöistä, joiden avulla erot voitaisiin ottaa huomioon. Keskisen (2012, 311–312) ajatusta lainaten: universaaleiksi mielletyt käytännöt ovat ajan kuluessa rakentuneita ja yleensä valtaväestön tuottamia normatiivisia käsityksiä hyvistä toimintatavoista, jotka käsitetään kyseenalaistamatta itsestään selviksi ja neutraaleiksi. Näin liikunnanopettajat puheessaan oikeuttavat usein ajattelutapaa, jossa käytäntöjä ei ole tarpeellista muuttaa huomioimaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä.

Liikunnanopettajien käyttämää suvaitsevaisuus-termiä kannattaa myös tarkastella lähemmin. Useat kertoivat pitävänsä opettamiaan nuoria ”suvaitsevaisina” ja kokivat nuorten suhtautumisen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin olevan ”sallivaa”, vaikka he toisaalta puhuivat myös muiden oppilaiden seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistamasta syrjinnästä ja kiusaamisesta. Ne ilmenivät etenkin ulossulkemisena, nimittelynä ja naureskeluna: ” […] yleisesti ottaen erilaiseen seksuaaliseen suuntautumiseen suhtaudutaan karttavasti, jätetään ulkopuolelle, ei syötellä, ei oteta mukaan ryhmässä […]. Käytävässä jätetään istumaan keskenään ja sanotaan ohi kävellessä: ’yök, katsokaa noita’. Kohtelu on törkeää” (LO 18, nainen, A).

Liikunnanopettajat näkivät kasvatuksen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kokeman syrjinnän ja kiusaamisen parannuskeinoksi. Paradoksaalisesti ”suvaitsevaisuuteen” olisi kuitenkin kasvatettava tekemättä siitä numeroa, toisin sanoen korostamatta ”erilaisuutta”. Suvaitsevaisuus-sanaa (*tolerance*) on kritisoitu jo pitkään. Esimerkiksi Suurpää (2005, 45–48) on todennut, että suvaitsevaisuudessa keskeistä on ollut erilaisuutta kohtaan tunnettu epäluulo ja erojen tarkastelu ongelmina. Suhde suvaitsevaisen ja suvaittavan välillä on hierarkkinen: valtaväestö on ”sietänyt” ja tällä tavoin ”suvainnut” vähemmistöjä. Tällöin kyse on myös vallasta: valtaväestöön kuuluvaksi määritellyt määrittävät sitä, ”mitä heidän tulee suvaita ja millaiset ovat ne suvaitsevaisuuden ehdot, jotka vähemmistöryhmien tulee täyttää” (Suurpää 2005, 48). Samoin ajattelee Walters (2014) todetessaan suvaitsevaisuuden olevan epäpoliittinen ja yksilöllistävä käsite, joka toiseuttaa homoseksuaalisuuden heteroseksuaalisuutta vähäisemmäksi.

Universaaliuden periaatteet on kuitenkin mahdollista yhdistää erojen huomioimiseen (Keskinen 2012, 312–313). Tämä ilmenee aineistossa siten, että osa liikunnanopettajista pyrki

kiinnittämään ajattelussaan, puhetavoissaan ja käytännöissään huomiota sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen heteronormatiivisuutta haastaen:

> Olemme ryhmissä keskustelleet esim. "tytöt" ja "pojat" -sanojen käytöstä ja sukupuolen moninaisuudesta. Välillä itseltäkin lipsahtaa tytöttely tai muu, mutta usein korjaan tai olen sanonut, että en ole vielä oppinut kokonaan pois siitä tavasta ja toivonut, ettei kukaan ota itseensä. […] Mun mielestä tärkeintä on, että asiasta puhutaan ja sillä tavalla myös puretaan stereotypioita. Pääosa oppilaista kuitenkin kokee kuuluvansa tyttöihin tai poikiin, ja oppilaiden asenteet muunsukupuolisiin ovat pääosin erittäin sallivia ja ymmärtäviä. (LO 19, nainen, A)

Transoppilaiden opettamiskokemusten myötä liikunnanopettajat olivat myös miettineet heteronormatiivisuutta ja sukupuolijärjestystä koko yhteiskunnan tasolla. Vallitsevan järjestyksen muuttaminen vaikutti haasteelliselta:

> […] se on hankalaa, koska meijän yhteiskunnassa on tosi paljon asioita mitkä menee, just vaikka pukuhuoneet ja tällaset, et miehet ja naiset. Mä ymmärrän kyl ihan sen myös, et miks näin on, mut sit täs tilantees ni sit, et miten pystytään rakentamaan semmonen yhteiskunta, tai vaik tää koulumaailma, et se ei näkyis tai se ei olis haaste, jos on vaikka muunsukupuolinen. […] just tulee vaikka mieleen tää koulu-uinti, et miten, kun mennään pukkareihin, ni siel on naisten ja miesten pukkarit ja sit muut, ni se erottelee pakosti. Tai jos me halutaan opettaa perinnetansseja, sitäkin mä oon miettiny, et ei niit nyt oo pakko opettaa, en oo mitenkään niin tiukasti sitä mieltä. Mut on olemassa asioita, ehkä, missä on vaan meijän yhteiskunnassa naisten ja miesten rooleja, et pitääks ne kaikki hylätä? Et pitäiskö meijän sit vaan, et ei oo naisia ja miehiä, joka must sekin on vähän hassu suunta. (LO 2, mies, H)

Joskus itsestään selvyyksinä pidettyjen käytäntöjen muuttaminen vaatii melko pieniä toimenpiteitä. Yksi liikunnanopettajista kertoi koulurakennuksen lähes kaikkien wc-tilojen olevan jo valmiiksi ”unisex-vessoja”. Kaksinapaisesti sukupuolitettujen pukuhuoneiden haasteen hän mainitsi ottaneensa esiin opettajien kokouksessa, jossa olikin linjattu, että yksi neljästä pukuhuoneesta varataan niille, ”jotka ei koe kuuluvansa kumpaankaan”. (LO 3, nainen, H). Toinen opettaja esitteli kurssin aluksi oppilaille vessat ja kertoi, että niissä voi myös vaihtaa vaatteet, jos ei halua mennä kumpaankaan pukuhuoneeseen. Lisäksi hän kertoi tarjoavansa lajivaihtoehtoja kaikille ”sukupuoleen katsomatta tai oletuksia tekemättä”. Hän ajatteli ”pienten asioiden” helpottavan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden arkea ilman, että he leimautuisivat ”erilaisiksi”: […] ne on pieniä asioita, jotka helpottaa sen yksittäisen ihmisen arkea siellä sen mainstream-väestön mukana ilman, et hänen täytyy tehdä hirveetä numeroa itsestään” (LO 4, nainen, H).

Haasteelliselta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöoppilaiden yhdenvertaisuuden kannalta vaikutti, että ”numeron tekeminen” liittyi aineistossa ajoittain tasa-arvon ja

yhdenvertaisuuden ”ylikorostamiseen”. Liikunnanopettajat vaikuttivat pelkäävän jonkinlaista yliherkkyyttä: ”Oppilaat kokevat helposti muiden olevan heitä vastaan seksuaalisen suuntautumisen takia, vaikka näin ei välttämättä ole” (LO 20, nainen, A). Tässä puhetavassa yhdenvertaisuuden vaadetta pidetään liioiteltuna:

> Se on ehkä niin siitä sen persoonasta kiinni sen oppilaan, et miten hän kantaa itseään ja miten hän tuo sen esiin tavallaan sen suuntautuneisuutensa, että jos on arempi, niin sit pitää tavallaan ottaa vähän suojelevampi rooli. Sit taas ehkä joskus […] se saattaa mennä vähän yli, et sit ollaan tavallaan niin tietosia ja oikeudellisia, et sit tavallaan pitää vähän, et pitääpä huomioida myös nää toiset oppilaat […] meil oli tämmönen seksuaalisen suuntautuneisuuden koulutus […] kasiluokkalaisille, ni yks opettaja tais nostaa esille, et nyt kaikki oppilaat on, et: ”hei, mistä sä tiedät, et mä oon poika tai mistä sä tiedät, et mä oon tyttö”. […] totta kai, noinhan se pitää mennä, et okei oletettavasti, mutta ehkä myös se, että jos sä nyt tiedät itse, ni ei sun ehkä kannata sitä sillon nostaa esille […], että tavallaan myös kasvattaa niitä oppilaita siihen, et okei jos se on jollekin asia, ni sit se pitää tietenkin olla esillä ja se pitää hyväksyä, mut jos se ei oo mikään juttu, ni ei siitä mun mielestä pidä tehdä mitään numeroo. […] että okei, et oletettavasti ne pojat on kumminkin poikia ja tytöt on tyttöjä, ni mun mielestä ois hölmöö ruveta sit puhuun, et siitä pitäis tyystin poistua siitä jaosta tavallaan. (LO 12, mies, H)

Puhetavoissa, joissa oikeuksien vaatimista pidettiin liioiteltuna, tuotiin esiin se, ettei pidä korostaa seksuaalisuutta tai poistaa jakoa tyttöihin/naisiin ja poikiin/miehiin. Liioittelun kategoriaa käytettiin oikeuttamaan sitä, ettei kaikkien vähemmistöihin kuuluvien vaatimuksia pidetä kohtuullisina: ”arempia” suojellaan, mutta omien oikeuksiensa vaatijoiden huomioiminen ”menee yli”. Tulkitsemme tämän suomalaisen konformisuuden vaateen kautta, jossa tasa-arvo määrittyy samanlaisuudeksi (Menard 2017, 95; Nousiainen ym. 2013). Samanaikaisesti on kyse myös vallasta: ”valtaväestö” pyrkii määrittämään ehdot, jotka ”vähemmistöjen” on täytettävä (Suurpää 2005, 48).

Parhaana tapana edistää seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa ja vähentää syrjintää koulujen liikuntatunneilla opettajat mainitsivat ”asenteisiin kognitiivisesti vaikuttamisen ilman numeroa tai erittelyä” (LO 21, sukupuoli ei tiedossa, A). Haastatteluissa tämä tarkoitti ”suvaitsevaisuuden” korostamista omalla esimerkillä ja yhdenvertaisella kohtelulla, mikä merkitsi käytännössä ei-sukupuolittavaa kieltä, avointa keskustelua, omien asenteiden tiedostamista sekä tiedon hankkimista:

> Jos opettaja on, tai kuka vaan aikuinen, vaikka opettaja on vilpittömästi suvaitsevainen ja oikeudenmukainen, niin siinähän se tulee tavallaan tilanteen mukaan, että kyllä mun mielestä aikuinen osaa toimia siinä […] esimerkillä ja puuttuu niihin tilanteisiin ja keskustelee ne auki ne tilanteet. (LO 11, mies, H)

”Asenteisiin kognitiivisesti vaikuttaminen” ja kasvattaminen ”tilanteiden mukaan” numeroa tekemättä vaikuttaa haastavalta yhtälöltä. Liikunnanopettajien toiminnassa tai käytännöissä korostuvat yksilöllisyys ja valinnan mahdollisuudet – olipa sitten kyse seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden mahdollisuudesta vaihtaa vaatteet unisex-vessassa tai erillisessä pukuhuoneessa, osallistumisesta koetun sukupuolen mukaiseen liikuntaryhmään tai tuntien tai harjoitusten suorittamisesta yksilöllisesti. Yksilöllisyyden rinnalla liikunnanopettajien puheessa erottui puhetapa, jossa menettelytavat käytännöissä ja syrjintätilanteissa saattoivat jäädä sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön kuuluvan oppilaan omalle vastuulle:

> Minulla on ollut tosi vahvoja vähemmistöön kuuluvia nuoria oppilaina. Kaikki tiettävästi vähemmistöön kuuluvat oppilaani ovat osanneet jättää seksuaalisesti virittyneet heitot omaan arvoonsa ja olla vahvasti juuri sellaisia kuin ovat. Ikävää on se, että näitä kommentteja he ovat kyllä saaneet. Esimerkiksi homoseksuaalinen poika tokaisi vain kylmästi haukkujilleen: "tiedätsä, et toi on seksuaalista häirintää?" (LO 22, nainen, A)

Liikunnanopettajien puheessa ilmeni eriarvoisuuden tunnistamisen ja tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden ideaalin dilemma. Oleellisena kaikkien oppilaiden kannalta pidettiin opetusryhmän kannustavuutta, yhdenvertaisuutta ja hyvää ryhmähenkeä. Tällöin seksuaalinen suuntautuminen, sukupuoli tai se, ”minkälainen” toinen on, muuttui merkityksettömäksi:

> Koko tää koulu ja varmasti laajemmas mittakaavas koko yhteiskunnassa, et se pitää olla asia, joka on esillä, mut sit se pitäis myös olla asia mist ei tehä hirveesti numeroo, koska sekin taas eriarvoista mun mielestä, jos hirveesti mennään sateenkaariliput liehuen, ni siinähän itse eriarvoistetaan itsensä. Ni kyl mä kokisin, et se on varmasti yhteiskunnan juttu isosti, mutta […] siin vaihees kun ruvetaan tekee ryhmätehtäviä ja tehään yhessä ja kaikki tekee, ni must tuntuu, et se hävii oikeestaan itsestään, et minkälainen sä oot, et enemmän sit siin porukka on, et ”kuka toi on” tai ”toi on toi tyyppi”, kun sä tutustut ja näin. Ni […] ei siin ehkä enää ees mieti, et mikä sen sukupuoli on tai näin kun tuntee. (LO 2, mies, H)

Vaarana on tulkintamme mukaan, että yhdenvertaisuus, johon opettajat pyrkivät etenkin sillä, etteivät ”tee numeroa” seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä, itse asiassa häivyttää yhdenvertaisuuspyrkimykset. Vähemmistöjä pyritään suojelemaan, jotta he voisivat toimia olemassa olevien käytäntöjen sisällä eikä ”erilaisuus” tulisi näkyväksi muille oppilaille, mutta suojelu itsessään tuottaa paradoksin. Tällöin liikunnanopettajien toiminnan voi tulkita palautuvan heteronormatiivisuuteen, jossa pyritään piilottamaan ja poislukemaan käytäntöjä valtavirrasta, johon ne kuuluisivat. Moninaisia identiteettejä yritetään pääsääntöisesti joko sulauttaa tai eriyttää olemassa olevien käytäntöjen sisällä – harvemmin kyseenalaistetaan itse

käytäntöjä. Ilmiö rinnastuu Souton (2011, 199–201) havaintoihin arkipäivän rasismista koulussa: koulut eivät halua nostaa rasismia esiin edes sen vastustamisen muodossa.

Kohti yhdenvertaista liikuntakasvatusta?

Kansainvälisissä tutkimuksissa liikunnanopettajat eivät aina ole ryhtyneet koululiikunnassa syrjintää vähentäviin toimiin (Morrow & Gill 2003; O'Connor & Graber 2014; Piedra ym. 2016) tai he ovat itsekin osallistuneet homofobiseen kielenkäyttöön (Jachyra 2016). Tuloksemme eivät tarjoa näiltä osin yhtenevää tietoa opettajien seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistamasta syrjinnästä tai ennakkoluuloisuudesta koululiikunnassa. Toisaalta pääosassa aiemmista tutkimuksista on haastateltu myös oppilaita tai havainnoitu liikuntatunteja. Tässä artikkelissa liikunnanopettajien kyselyvastausten ja haastattelujen puhetavat ovat väistämättä osittain toimintaan liittyviä ihanteita, ja havaittu syrjintä liittyy puheessa useammin muiden oppilaiden kuin koulun henkilökunnan toimintaan.

Aiempien tutkimusten (Devís-Devís ym. 2018; Larsson ym. 2014) tapaan esiin nousi heteronormatiivisten käytäntöjen ja puhetapojen vallitsevuus. Vallitseva liikunnanopettajien puhetapa aineistossa on, että he ovat "suvaitsevaisia" ja ennakkoluulottomia. Tällöin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen huomioimisen nähdään jo toteutuvan, eivätkä liikunnanopettajat näe toiminnassaan muutostarpeita. Lehtosen (2012) tutkimuksessa pääosa opettajista ei ajatellut tarvitsevansa lisätietoa seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvistä asioista, vaikka he olisivat pitäneet kouluaan turvattomana paikkana ei-heteroseksuaalisen nuoren seksuaalisuuden esiintuomiselle. Huolimatta tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslakien sekä perusopetuksen tavoitteista ymmärrys sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolitietoisuudesta näyttää vaativan työtä. Jotkut liikunnanopettajista kokivat muutospyrkimykset haasteellisiksi, koska he liittivät ne laajemmin vallitsevaan sukupuolijärjestykseen yhteiskunnan rakenteissa. Sukupuolitetuissa opetuskäytännöissä kaksinapainen sukupuolijärjestelmä nousee aineistossa näkyvimmin esiin sukupuolivähemmistöjen yhteydessä.

Koululiikunnan sukupuolijärjestelmää vaikuttaa kuitenkin olevan mahdollista muuttaa. Sukupuolitettuja käytäntöjä liikunnanopettajat kertovat haastavansa pyrkimällä ei-sukupuolittavaan kielenkäyttöön ja erilaisiin ryhmäjakojen ylityksiin. Parhaiksi tavoiksi edistää etenkin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa ja vähentää syrjintää koulujen liikuntatunneilla opettajat näkevät oppilaiden asenteisiin

vaikuttamisen, esimerkkinä toimimisen sekä yhdenvertaisen kohtelun. Haasteiksi vaikuttavat muodostuvan universalismin ja ”suvaitsevuuden” paradoksit. Oppilaiden tasaveroinen kohtelu koululiikunnassa tarkoittaisi moninaisuuden huomioimista käytäntöjä organisoitaessa. Samanarvoisuus ei merkitse samanlaisuutta (POPS 2014, 28). Lisää tutkimusta tarvitaan siitä, miten yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolaissa sekä opetussuunnitelman perusteissa korostetut tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden vaateet toteutuvat opetuksessa eli miten esimerkiksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt kouluissa huomioidaan.

Tasa-arvoa ja sukupuolitietoisuutta on pyritty etenkin 2000-luvulla edistämään suomalaisessa opettajan- ja liikunnanopettajakoulutuksessa (Hynninen, Helakorpi, Lahelma, Lehtonen & Snellman 2011; Kokkonen 2015; Lahelma 2011; Vidén & Naskali 2010). Näemme tasa-arvon, yhdenvertaisuuden ja sukupuolitietoisuuden käsittelyn valtakunnallisesti erittäin tärkeäksi kaikkien opettajien koulutuksessa jatkossakin. Suosittelemme, että sukupuolitietoisen opettajankoulutuksen vaikuttavuutta selvitettäisiin opettajien kokemusten lisäksi myös tarkastelemalla seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden ja heidän huoltajiensa näkemyksiä.

Lähteet

Alanko, K. 2014. Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Suom. O. Kaljunen. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 146, verkkojulkaisuja 72 & Seta-julkaisuja 23.

Berg, P. 2010. Ryhmärajoja ja hierarkioita: Etnografinen tutkimus peruskoulun yläasteen liikunnanopetuksesta. Helsingin yliopisto, sosiaalipsykologian laitos. Sosiaalipsykologisia tutkimuksia 22.

Berg, P. & Lahelma, E. 2010. The gendering processes in the field of physical education. Gender and Education 22 (1), 31–46.

Connell, R. W. 1987. Gender and power: Society, the person, and sexual politics. Cambridge: Polity.

Devís-Devís, J., Pereira-García, S., López-Cañada, E., Pérez-Samaniego, V. & Fuentes-Miguel, J. 2018. Looking back into trans persons’ experiences in heteronormative secondary physical education contexts. Physical education and Sport Pedagogy 23 (1), 103–116.

Huotari, K., Törmä, S. & Tuokkola, K. 2011. Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla:

Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa. Yhdenvertaisuus – Syrjintäselvitys 2010. Helsinki: Sisäasiainministeriön julkaisut 11/2011.

Hynninen, P., Helakorpi, J., Lahelma, E., Lehtonen, J. & Snellman, J. 2011. Tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuus opettajankoulutuksessa. Raportti TASUKO-hankkeesta. Helsingin yliopisto, käyttäytymistieteiden laitos.

Jachyra, P. 2016. Boys, bodies, and bullying in health and physical education class: Implications for participation and well-being. Asia-Pacific Journal of Health, Sport and Physical Education 7 (2), 121 – 138.

Jääskeläinen, L., Hautakorpi, J., Onwen-Huma, H., Niittymäki, H., Pirttijärvi, A., Lempinen, M. & Kajander, V. 2015. Tasa-arvotyö on taitolaji: Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. Oppaat ja käsikirjat 2015:5. Helsinki: Opetushallitus.

Kjaran, J. I. & Lehtonen, J. 2018. Windows of opportunities: Nordic perspectives on sexual diversity in education. International Journal of Inclusive Education 22 (10), 1035–1047.

Keskinen, S. 2012. Kulttuurilla merkityt toiset ja universaalin kohtelun paradoksi väkivaltatyössä. Teoksessa S. Keskinen, J. Vuori & A. Hirsiaho (toim.) Monikulttuurisuuden sukupuoli: Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa. Tampere: Tampere University Press, 291–320.

Kokkonen, M. 2012. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintä liikunnan ja urheilun parissa. Helsinki: Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2012:5.

Kokkonen, M. 2015. Sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuneisuus koululiikunnan kompastuskivinä: Kuvaileva kirjallisuuskatsaus. Kasvatus 46 (5), 460–472.

Kokkonen, M. 2017. Liikuntapedagogiikan yhdenvertaisuus – sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen näkökulma. Teoksessa T. Jaakkola, J. Liukkonen & A. Sääkslahti (toim.) Liikuntapedagogiikka. 2. uud. painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 455–484.

Kurki-Kangas, L., Marttunen, M., Fröjd, S. & Kaltiala-Heino, R. 2019. Sexual orientation and bullying involvement in adolescence: The role of gender, age, and mental health. Journal of School Violence 18 (3), 319–332.

Lahelma, E. 2011. Sukupuolitietoisuutta kouluun ja opettajankoulutukseen: TASUKO-hankkeesta eteenpäin. Kasvatus 42 (1), 90–95.

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986. 609/8.8.1986.

Larsson, H., Quennerstedt, M. & Öhman, M. 2014. Heterotopias in physical education: Towards a queer pedagogy? Gender and Education 26 (2), 135–150.

Lehtonen, J. 2003. Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa: Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 31.

Lehtonen, J. 2012. Opettajien käsityksiä seksuaalisuuden kirjosta. Nuorisotutkimus 30 (2), 21–32.

Menard, R. 2017. Critical discourse studies on social values, ideology and Finnish equality. University of Helsinki: Publications of the Department of Social Research 2017:65, Social Psychology.

Morrow, R. G. & Gill, D. L. 2003. Perceptions of homophobia and heterosexism in physical education. Research Quarterly for Exercise and Sport 74 (2), 205–214.

Nousiainen, K., Holli, A. M., Kantola, J., Saari, M., & Hart, L. 2013. Theorizing gender equality: Perspectives on power and legitimacy. Social Politics 20 (1), 41–64.

O'Brien, K. S., Shovelton, H. & Latner, J. D. 2013. Homophobia in physical education and sport: The role of physical/sporting identity and attributes, authoritarian aggression, and social dominance orientation. International Journal of Psychology 48 (5), 891–899.

O'Connor, J. A. & Graber, K. C. 2014. Sixth-grade physical education: An acculturation of bullying and fear. Research Quarterly For Exercise & Sport 85 (3), 398–408.

Palomäki, S. & Heikinaro-Johansson, P. 2011. Liikunnan oppimistulosten seuranta-arviointi perusopetuksessa 2010. Koulutuksen seurantaraportit 2011:4. Helsinki: Opetushallitus.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (POPS) 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Helsinki: Opetushallitus.

Piedra, J., Ramírez-Macías, G., Ries, F., Rembrandt Rodríguez-Sánchez, A. & Phipps, C. 2016. Homophobia and heterosexism: Spanish physical education teachers' perceptions. Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics 19 (8–9), 1156–1170.

Saraç, L. 2012. The relationships between homophobic attitudes and religiosity among Turkish physical education teacher majors. Physical Education and Sport Pedagogy 17 (3), 277–287.

Seta ry. 2019. Sateenkaarisanasto. https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/. (Luettu 5.3.2020.)

Souto, A-M. 2011. Arkipäivän rasismi koulussa: Etnografinen tutkimus suomalais-maahanmuuttajanuorten ryhmäsuhteista. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 110.

Sue, D.W. 2010. Microaggressions in everyday life: Race, gender, and sexual orientation. Hoboken, NJ: Wiley. https://www.mobt3ath.com/uplode/book/book-62202.pdf. (Luettu 11.3.2020.)

Suurpää, L. 2005. Suvaitsevaisuus: Sietämistä vai solidaarisuutta? Teoksessa A. Rastas, L. Huttunen & O. Löytty (toim.) Suomalainen vieraskirja: Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino, 41–68.

Syrjintä Suomessa: Tietoraportti 2014. Sisäministeriön julkaisu 7/2014. Helsinki: Sisäministeriö.

Taavetti, R. 2015. ”Olis siistiä, jos ei tarttis määritellä…” Kuriton ja tavallinen sateenkaarinuoruus. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto, verkkojulkaisuja 81. Hybridit & Seta, Seta-julkaisuja 24.

Vidén, S. & Naskali, P. 2010. Sukupuolitietoisuus Lapin yliopiston opettajankoulutuksessa. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 22.

Walters, S. D. 2014. The tolerance trap: How God, genes, and good intentions are sabotaging gay equality. New York, NY: New York University Press.

White, C. S., Oswalt, S. B., Wyatt, T. J. & Peterson, F. L. 2010. Out on the playing field: Providing quality physical education and recreational opportunities for lesbian, gay, and bisexual youth. Physical Educator 67 (1), 46–56.

Yhdenvertaisuuslaki 2014. 1325/30.12.2014.

Saapunut toimitukseen 28.6.2019
Hyväksytty julkaistavaksi 9.4.2020